

CAPITOLUL I

COMPORTAMENTUL INFRAȚIONAL DIN PERSPECTIVA PSIHOLOGIEI JUDICIARE

I.1. Caracteristici specifice ale diferitelor categorii de infractori

„Principala caracteristică a personalității infractorilor este agresivitatea” (Butoi, 2008, p.57). Orice infrațiune, are la bază o doză de agresivitate. Să ne gândim la furturile din locuință care se comit ori forțarea sistemelor de închidere. Frustrarea este o cauză importantă a agresivității, aceasta putând fi de natură materială, familială, socială etc.

Băieții din categoria infractorilor recidiviști se caracterizează prin nivel intelectual scăzut, agresivitate mărită și provin din medii sociale defavorizate economic și cultural, majoritatea lor aparținând unor familii disociate.

Principalele aspecte ale personalității care pot fi exploatate cu rezultate benefice în examinarea cu tehnica poligraf și care se pun în evidență la diversele categorii de infractori sunt:

a) **Escrocii:** secretivitate, disimulare permanentă, megalomanie (supraestimare delirantă a propriilor capacități) (Sillamy, N. 1996, p. 193), lipsa rezonanței afective. Au o fire demonstrativă, la care se observă ușor o dorință specifică de afirmare, tendință de autocompătımire, capacitatea de a se face iubiți.

b) **Tâlhari:** explozivitate, incapacitate de a se putea bucura de o relație, iritabilitate și irascibilitate, au o fire nestăpânită. Asta înseamnă că se caracterizează prin predominanța impulsurilor, instinctelor și sentimentelor asupra considerentelor raționale.

Aceste personalități reacționează impulsiv, exprimându-și neplăcerea prin mimică și cuvinte, prin reacții chiar agresive, negândindu-se la eventualele consecințe care le pot fi defavorabile în timp. Predispoziția spre mânie favorizează explozii bruște de furie. Impulsurile nestăpânite se manifestă și în viața instinctivă, prin faptul că acești oameni mănâncă și beau tot ce le place; este una dintre explicațiile pentru care printre marii alcoolici se găsesc numeroase personalități nestăpânite. Pe plan sexual, deficiența stăpânirii de sine poate antrena, la unele tinere, practicarea prostituției.

c) **Violatorii** sunt, în primul rând, foarte frustrați. Din această categorie fac parte cei care vin după o perioadă de abstenență (militarii, pușcăriașii). O altă categorie este cea alcătuită din violatori, de asemenea frustrați (dar alt gen de

frustrare), care, în mod firesc, sunt complexați, timorați, reținuți în relațiile pe care aceștia au încercat de-a lungul timpului să le aibă cu femeile. Ne referim aici la cei care văd în femeie o ființă superioară, intangibilă, iar prin actul violului reușesc – în mod iluzoriu, desigur – să o domine. De asemenea, cei care au avut eșecuri puternice în relațiile dualiste pot vedea, uneori, în acest act al violului o răzbunare fictivă asupra femeii care l-a înșelat.

d) **Pedofilii** au în comun cu violatorii aceea că întrețin relații sexuale cu victimele lor împotriva voinței acestora. Numai că pedofilii fac acest lucru cu copii. Caracterele comune ale pedofililor sunt: dificultăți sociale, tulburări ale personalității, o relație negativă cu mama, un eșec în tratament. Pe de altă parte a fost remarcată și importanța emoțiilor negative resimțite de pedofil: singurătate, anxietate, depresie, umilință, furie. Prin agresiune, pedofilul regăsește “fericita lume a copilăriei”, în care el se simte superior, apreciat de aceștia, unde are relațiile sexuale pe care nu le poate avea cu adulții, semenii săi.

e) **Ucigașul** comun este de sex masculin în proporție de 88% din cazuri, cu o medie de vârstă de 33 de ani și provine dintr-un mediu social ce poate fi considerat mai degrabă modest. El ucide cel mai adesea în cursul unei dispute – sau la încheierea ei, din gelozie, din răzbunare, iar alcoolul din sânge la cote ridicate este un însoțitor fidel. În actele de violență și agresivitate își refulează suferințele copilăriei și adolescenței, eșecurile școlare și profesionale, lipsa de preocupare, șomajul, eșecurile sentimentale – erotice. Ucigașii au un indice al inteligenței scăzut, instabilitate psihică, tendințe impulsive. Pot avea la bază carențe educative și înclinații spre violență. Înainte de comiterea faptei poate apărea o stare maniacală care va determina grăbirea deznodământului.

Personalitatea infractorului este studiată din perspectivă sinergetică implicând:

- *Cercetarea clinică* pentru reconstituirea antecedentelor personale și patologice ale subiectului (aici intră și excluderea simulării prin testul de biodetecție);

- *Examinările paraclinice* având ca rol principal probarea și obiectivarea diagnosticului clinic, precum și de aprofundare a unor tulburări (aici intră ample investigații de laborator, radiologice, electroencefalografice);

- *Investigările biogenetice* având ca premisă rolul factorilor ereditari în structurarea personalității iar ca scop identificarea concretă a factorilor de ereditate;

- *Interpretarea neurofiziopatologică* pentru explicarea cauzalității

manifestărilor agresive de comportament cu răsunet antisocial, legate de condițiile biopsihologice care le exacerbează sau declanșează;

- *Cercetarea sociologică* care are două obiective: în primul rând, pentru reconstituirea structurii personalității delincventului și a modului în care s-a încadrat în mediul social, a incidentelor conflictuale și modului în care au fost soluționate și, în al doilea rând pentru orientarea asupra posibilităților de reechilibrare și reinsertie socială;

- *Rezolvarea medico-legală*, adică furnizarea datelor medicale obiective pe baza cărora se concluzionează asupra stării de imputabilitate (conștiință, discernământ).

O asemenea abordare a studierii comportamentelor deviate va permite aprecierea corectă asupra stării psihice a personalității deviate prin precizarea diagnosticului și excluderea simulării sub toate formele în care aceasta se poate manifesta; determinarea trăsăturilor esențiale ale personalității analizate din perspectiva sinergetică; natura și evoluția tulburărilor care au însoțit sau precedat săvârșirea actului deviant și dacă acesta prezintă riscul de cronicizare sau agravare; aprecieri asupra periculozității trăsăturilor de personalitate și a tulburărilor de comportament care au precedat sau însoțit comportamentul deviant. Exactitatea acestor concluzii va permite evitarea unor erori judiciare ireparabile cum ar fi, de exemplu, aplicarea unor măsuri punitive în locul unor măsuri medicale sau invers. De aceea, conceptul de personalitate este esențial pentru o justiție ce se fundamentează pe adevăr, știință și dreptate, în care primează ideea de recuperare socială a delincventului.

Din punct de vedere juridic, actul infracțional este rezultatul comportării negative a ființei umane responsabile în raport cu cerințele normelor penale pozitive. În orice definiție dată infracțiunii – definiție legală sau doctrinară – vom surprinde aceste condiții minime ce se cer unui act antisocial pentru a fi considerat infracțiune.

I.2 Tulburările de personalitate și comportamentul infracțional

I.2.1. Tulburările de personalitate și comportamentul criminal

Studiul personalității și a caracterului uman datează cel puțin din timpul antichității. În lucrarea *Characters*, Tyrtamus (371–287 BC) supranumită ‘Theophrastus’ sau ‘vorbitul divin’ de Aristotel acesta împarte populația Atenei în

30 de tipologii de personalitate. Acestea au exercitat o puternică influență asupra studiilor ulterioare ale personalității umane, cum ar fi cele ale lui Thomas Overbury (1581-1613) în Anglia și Jean de La Bruyère (1645-1696) în Franța.

Conceptul de tulburări de personalitate este însă mult mai recent. Acesta provine de la psihiatrul francez Philippe Pinel în lucrarea sa „Manie sans délire” (Manie fără delir) o condiție pe care a caracterizat-o ca izbucniri de furie și violență ("manie"), în absența oricăror semne de boală psihotice cum ar fi iluzii și halucinații ("délires"). Aproximativ 60 de ani mai târziu, în 1896, psihiatrul german Emil Kraepelin (1856-1926) a descris șapte forme de comportament antisocial sub umbrela de „personalitate psihopată”. Acest termen a fost ulterior extins de colegul mai mic al lui Kraepelin și anume Kurt Schneider (1887-1967) pentru a include pe cei care „suferă de anomalia lor”.

DSM-IV definește o tulburare de personalitate (TP) ca modalitate generalizată și durabilă de percepere, relaționare și gândire despre mediul extern și despre sine însuși care:

1. deviază considerabil de la cerințele culturii individului
2. este generalizat, inflexibil și dezadaptativ în raport cu o gamă largă de situații
3. debutează în adolescență sau precoce în perioada adultă
4. este stabil în cursul timpului
5. duce la deteriorare funcțională
6. se manifestă în două (sau mai multe) din domeniile: cognitiv, afectiv, funcționare interpersonală, controlul impulsului.

Există o asocierie bine stabilită între tulburările de personalitate și criminalitate, însă natura relației este mai puțin cunoscută. Am revizuit literatura de specialitate și astfel, în baza studiilor efectuate am observat tendințe de tipologii în criminalitate, astfel încercând să realizăm o mică introducere în observațiile noastre legate de criminalitate și tulburări de personalitate asociate diverselor fapte sancționate de legea penală.

Observațiile realizate pe date empirice arată că cele trei grupuri A, B și C cu tulburările de personalitate aferente sunt asociate cu diferite tipuri de infracțiuni. Deși numărul subiecților cu tulburări de personalitate implicați în criminalitate este ridicat, rolul ascuns al acestor tulburări poate varia mult de la infracțiune la infracțiune.

Este bine de stabilit faptul că persoanele aflate în centre corecționale și medii

privative de libertate au grade mai mari de tulburări de personalitate, în special tulburarea de personalitate antisocială față de persoanele din societatea de zi de zi.

Relația dintre tulburările de personalitate și violența criminalității, cât și recidiva este bine documentată, astfel încât a fost chiar catalogată ca factor de risc în situațiile de evaluare a riscului, după cum este precizat și în *Ghidul istoric și clinic de management al riscului* (Historical Clinical Risk Management, versiunea 3 a HCR-20”), *Ghidul de apreciere a violenței* (Violence Risk Assessment Guide, VRAG), *Sex Offender Risk Appraisal Guide* (SORAG) cât și de *The Hare Psychopathy Checklist revised* (PCL-R), ce măsoară psihopatia unui anumit subtip de personalitate antisocială, ce a devenit bine cunoscut ca un instrument actual pentru estimarea riscului de recidivă la violență.

O înțelegere clară a naturii legăturii dintre tulburările de personalitate și comportamentul antisocial are implicații importante pentru tratament și gestionarea riscurilor. Până de curând mai puțină atenție a fost acordată tipurilor și aspectelor de tulburare de personalității în afara de cel antisocial și relația acestora cu comportamentul infracțional. Astfel între tulburările de personalitate și criminalitate s-au observat anumite aspecte și tipuri de comportament implicate predominant în criminalitate, printre care amintim tipuri de comportamente ilicite, violente și nonviolente.

Revizuirea literaturii de specialitate din perioada 2009-2014 referitoare la tulburările de personalitate și faptele ilicite, căutând mai ales informații pentru tulburarea de personalitate combinată cu criminalitate, comportament criminal, violență, omor, închisoare și aspecte medico-legale, respectiv, în baze de date ca MEDLINE și Psyc INFO am reușit să analizăm studii ce examinau relația dintre tulburările de personalitate și faptele infracționale.

1.2.2. Relația dintre tulburările de personalitate și diferite fapte infracționale

Roberts & Coid (2010) au folosit date de la Institutul național de psihiatrie a morbidității realizat pe deținuții din Anglia și Țara Galilor pentru a examina relațiile dintre diferite subtipuri de tulburări de personalitate și infracțiunile comise de deținuți. Un număr substanțial de deținuți a fost interviuat folosind auto-raportul despre istoria de condamnare pe un eșantion de 391 deținuți, care au fost intervievați de către medici cu ajutorul Interviului Clinic Structurat pentru Tulburări Axa II (SCID-II) folosind o notare continuă pentru diferitele nivele de tulburare de

personalitate, inclusiv regresia logistică pentru a examina mai bine relațiile. După cum era de așteptat, au descoperit că scorurile tulburărilor de comportament au fost semnificativ legate de toate categoriile de infracțiuni, mai ales de personalitatea antisocială care a fost în strânsă corelație cu majoritatea infracțiunilor, în special obstrucția justiției, port ilegal de armă, furt precum și infracțiuni cu violență. În ceea ce privește alte tulburări de personalitate ce vizează grupul B, tulburarea de personalitate narcisistă a fost asociată cu infracțiuni de tip fraudă și fals (infracțiuni cu guler alb). O concluzie surprinzătoare a fost că nu a existat nici o asociere între scorurile limită de tulburare de personalitate și tipul de faptă, în ciuda ratelor ridicate de tulburare de personalitate de tip borderline găsite în lotul de participanți, mai ales în rândul femeilor.

În grupul de tulburări de personalitate de tip C au fost descoperite predominant tulburări de personalitate de tip evitant ce au fost corelate cu fapte infracționale de natură penală, dar negativ asociate cu armele de foc, iar tulburările de personalitate de tip dependent au fost asociate pozitiv cu infracțiunile cu arme de foc și violență, dar asociate negativ cu faptele penale prin violență.

În grupul de tulburări de personalitate de tip A, tulburările de personalitate de tip paranoid au fost asociate cu furtul și șantajul, iar negativ asociate cu infracțiunile comise la volan. Tulburările de tip schizotipal au fost în principal asociate cu incendierea, și negativ asociate cu furtul și șantajul. Tulburările de tip schizoid au fost în schimb asociate cu răpirea, tâlhăria și furtul.

În mod surprinzător infracțiunile de omucidere și hărțuire socială nu au fost asociate cu nici un tip de tulburare de personalitate. În cazul omuciderii datele statistice relevate pe lotul de participanți este posibil să fi fost sub standardul de referință dorit.

1.2.3. Studii comparative între bărbații violatori și bărbații pedofili și tulburările de personalitate

Francia & al. (2009) au examinat tulburările de personalitate și caracteristicile lor în două grupuri de infractori sexuali din Colorado, Statele Unite ale Americii. Ei au analizat 251 violatori și 311 pedofili și le-au comparat cu un grup de infractori non-sexuali folosind inventarul Coolidge. Aceștia au descoperit că violatorii au grad semnificativ mai mare de antisocialitate față de pedofili, dar nu există nici o diferență în cazul persoanelor narcisiste. Infractorii non-sexuali au

prezentat de asemenea un rezultat mai mare decât pedofilii, dar nu mai mare decât violatori în cea ce privește antisocialitatea. Însă pedofili au avut un nivel mai mare de antisocialitate decât cei cu comportament evitant, dependent, schizoid și cei cu faptele penale non-sexuale. Când s-au uitat la numărul de persoane care au ajuns la limita pentru diagnostic în cazul diferitelor tulburări de personalitate au descoperit că cea mai mare prevalență pentru infractorii non-sexuali a fost pentru obsesiv-compulsivi, antisociali, evitanți și cei cu tulburări de personalitate narcisistă. Pentru infractorii sexuali tulburarea de personalitate evitantă a avut cea mai mare prevalență, urmată de cei cu personalitate obsesiv-compulsivă, tulburări de personalitate schizoida, paranoică și borderline.

Eher & al. (2009) a făcut un studiu similar pe un eșantion de 807 infractori sexuali din pușcăriile din Austria între 2002 și 2009. Acesta a descoperit că infractorii sexuali prezintă un nivel ridicat afecțiuni mintale, disfuncții sexuale, disfuncții de personalitate și abuz de substanțe. Cu toate acestea au existat diferențe importante între violatori și pedofili. Diferențele au constat în grade mai ridicate de tulburări de personalitate 76% versus 60% și un consum mai mare de alcool și substanțe, dar cu tulburări sexuale mai puține 24% versus 78%. Violatorii aveau caractere predominante din grupul B mai ales antisocial și borderline decât pedofilii 66% versus 40%, pe când pedofilii aveau predominant afecțiuni din grupul C, respectiv 14% versus 6%. Aceste două studii au implicat și tratamentul, în măsura în care se consideră că pedofilii beneficiază de tratamentul pentru vindecarea tulburărilor sexuale și tulburărilor de personalitate din grupul C, pe când violatorii au nevoie de un tratament pentru grupul B, în general și nu unul concentrat pe problemele sexuale.

Hărțuirea și tulburarea de personalitate borderline

Sansone (2004) a examinat relația dintre hărțuitori și cei cu tulburări de personalitate de tip borderline. Hărțuirea constă în repetarea unui comportament neadecvat de un individ care generează reacții adverse psihologice sau chiar psihice asupra victimei. Deoarece tulburarea de personalitate de tip borderline este caracterizată de un tipar de relații interpersonale instabile și intense cuplate cu eforturi disperate pentru a evita abandonul real sau imaginar, s-ar putea să vă așteptați ca această personalitate să fie predominant bazată pe urmăriri. Studiile anterioare pe aceeași temă relevă prevalența tulburărilor de tipul Axei II în comportamentul hărțuitorilor, în grupul B de afecțiuni. Prevalența tulburărilor de tip borderline nu a fost corelată în mod specific. Între 1995 și 2008 au fost

efectuate 5 studii care au raportat tulburări de personalitate de tip borderline în corelație cu comportamentul de hărțuire. Autorii studiului au ajuns la concluzia că hărțuitoarii care ajung să ia tratament pentru sănătatea mintală și urmează indicațiile medico-legale sunt mai puțin susceptibili de a suferi de tulburări de Axa I, în contrast cu cei cu probleme severe, o minoritate semnificativă de indivizi care pare să sufere de tulburare de personalitate borderline.

Tulburarea depersonalitate și suicidul

Kauppi și al. (2004) au examinat filicidul (omorârea propriului copil) în Finlanda pe o perioadă de 25 de ani în cazul mamelor și taților. Ei au studiat 200 de filicide, dintre care 59% au fost comise de către mame, 39% de către tați și 2% de tați vitregi. 56% din cazuri au implicat uciderea de nou-născuți. Doar pentru aceste cazuri că autorii au examinat diagnosticul. 51% dintre autorii materni au avut psihoză sau depresie psihotică și 76% au fost considerați iresponsabili pentru acțiunile lor pe motiv de nebunie. Dimpotrivă, 67% din autorii paterni au avut tulburări de personalitate, de 45%, au abuzat de alcool și au rate ridicate de gelozie și violență în familie. 18% din autorii de sex masculin au fost considerați că iresponsabili, suferind de afecțiuni psihice. Se constată prezența semnificativă a stresului în viața autorilor de sex masculin, incluzând, gelozie, teama de separare pe termen lung, abuz de substanțe și nivel redus de educație și statut socio-economic.

Autorii arată de asemenea, un punct de vedere diferit al instanțelor de judecată în ceea ce privește responsabilitatea pentru acțiunile lor, în tulburări de personalitate, spre deosebire de psihoză.

Tulburare de personalitate și matricidului, patricid

Liettu & colab. (2004) au analizat toate cazurile documentate matricidale de sex masculin (n=86) și patricidale (n=106), infracțiuni prevăzute pentru examinări medico-legale psihiatrice între 1973 și 2004 în Finlanda. Autorii au inclus în lot toți infractorii care au ucis un părinte, precum și toți cei condamnați pentru vătămare corporală gravă sau tentativă de omor împotriva unui părinte. Ei au descoperit că infractorii care comit matricidul au suferit mai frecvent de tulburări psihotice față de cei ce au comis patricidul (46% comparativ cu 26%, respectiv). Un procent mai mare de infractori care comit patricidul au avut o tulburare de personalitate (64% comparativ cu 45%), în ceea ce privește tulburările de personalitate de tip borderline acestea sunt mai frecvente în rândul patricidului decât la infractorii matricidali (29% față de 10%). Pentru infractorii ce comit matricidul cel mai frecvent motiv a fost o tulburare mintală, în timp ce pentru infractorii ce comit patricidul infracțiunile au

fost motivate cel mai frecvent de conflicte pe termen lung. Încă o dată, se face apel la un set diferit de factori interni și de mediu care interacționează pentru a duce la uciderea în tulburări de personalitate, comparativ cu axa I, tulburări psihotice. Mai multe dintre articolele pe care le-am analizat arată o asociere între tulburări de personalitate și anumite tipuri de comportament delincvent sau maladadaptiv.

Motivația pentru culpă în tulburarea de personalitate

Gudjonsson și Sigurdsson (2004) au examinat legătura dintre tulburările de personalitate și comportamentul delincvent într-un mod ușor diferit, prin examinarea relației dintre motivație, axa I de sindroame clinice, tulburări de personalitate(axa II) și tulburare de hiperactivitate cu deficit de atenție (ADHD), la 196 de prizonieri. Astfel Millon Clinical Multiaxial Inventory și Chestionarul de motivare a infracțiuni iau fost completate de cei 196 de prizonieri. Fiecare tip de motivare (financiară, provocare, entuziasm și conformitate) a avut o relație specifică cu axa I și axa II. Tulburările de personalitate antisocială și sadică au corelat semnificativ cu motivații financiare și de provocare. Tulburările de personalitate sadică și dependentă au corelat în mod semnificativ cu motivația emoției iar tulburările de personalitate evitantă, dependentă și paranoică au corelat în mod semnificativ cu motivația de conformitate. Cu toate acestea, mai multe regresii ierarhice au arătat că tulburările de personalitate nu prezic motivația pentru faptă dincolo de cea a axei I sindroame clinice și simptomele ADHD. Autorii au concluzionat că aceste rezultate subliniază importanța dependenței de droguri și alcool, anxietate și simptomele ADHD în estimarea motivației pentru faptă.

Acest lucru sugerează că a avea pur și simplu un diagnostic de tulburări de personalitate în sine nu explică comportamentul infracțional. Pentru a înțelege legătura dintre tulburări de personalitate și comportamente diferite trebuie analizate simptomele de co-morbiditate asociate, inclusiv abuz de substanțe, precum și trăsăturile reale afișate și modul în care acestea interacționează în anumite circumstanțe pentru a face individul să aleagă să se angajeze într-un anumit comportament.

CAPITOLUL II

PROCESUL DE EVALUARE PSIHOLAGICĂ ÎN CONTEXT JUDICIAR

Psihologia juridică oferă servicii profesionale pentru populațiile medico-legale și juridice clinice. Populația medico-legală clinică este compusă în mare parte din persoane care se pot prezenta cu un diagnostic psihiatric sau pot avea alte caracteristici care sunt relevante pentru o decizie clinico-legală și care sunt implicate în sistemul judiciar. Fiecare individ are un statut de identificat clinic (considerată în sens larg) și un statut juridic. Sinteza problemelor clinice și juridice distinge populațiile de medicină legală clinică din populațiile clinice.

Când este necesară evaluarea psihologică în procesul judiciar, care sunt domeniile și obiectivele, sunt întrebări la care vom încerca să oferim răspunsuri în cele ce urmează, iar în capitolul destinat metodelor de evaluare să prezentăm cum anume se face evaluarea acestor domenii în context juridic, chiar dacă unele încă nu sunt prevăzute de legislația din România.

Evaluarea psihologică presupune utilizarea unui instrumentar complex de evaluare psihologică, capabil să surprindă o arie cât mai mare și în același timp relevantă de aspecte: abilități, aptitudini, trăsături, motivații etc.; astfel examenul psihologic presupune folosirea adecvată a întregului ansamblu de metode specifice psihologiei cu nuanțe de interpretare și corelare specifice diagnosticului. Rolul psihologului judiciar (criminalist) în echipa de evaluare este deosebit de important, acesta investigând, în funcție de cerere și obiectivul evaluării, comportamentul persoanei respective, redactând un raport psihologic complet care va fi parte din dosarul cauzei respective.

II.1. Evaluarea psihologică în cazurile civile

Cei implicați în litigii civile (de exemplu, reclamanții cu prejudicii personale, persoanele care fac obiectul unui proces civil, părțile implicate în cazurile de custodie a copilului, persoanele fizice care solicită sau contestă necesitatea de tutelă, persoane fizice evaluate pentru ajustarea taxelor, persoane fizice evaluate pentru prezența diferitelor forme de invaliditate)

Majoritatea autorilor consideră că în sfera evaluărilor civile se încadrează evaluarea custodiei copiilor, vătămarea corporală, evaluările legate de traume din